

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA BENZETME İLGİSİYLE KURULMUŞ CÜMLELER ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Erhan AYDIN
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
erhana@erciyes.edu.tr

Özet

Eski Türk yazıtlarında kullanılan deyimler, atasözleri, ikilemeler, benzetmeler, metaforlar gibi kullanımlar o dilin eskiliğine ve kullanışlılığına işaret eder. Özellikle benzetmeli kullanımlar dilin işlek olduğuna ve tarihinin eskilere dayandığına kanıt olarak gösterilebilir.

Bu yazıda eski Türk yazıtlarında geçen ve benzetme ifadesi taşıyan cümleler bir araya getirildi. Daha önce kimi Türkologların çalışmalarında değinilen benzetme konusu bu yazıda dil bilimsel olarak incelenmedi. O konuyu dil bilimcilere bırakmak daha yararlı olabilir. Bu yazıda, yalnızca Orhon bölgesi yazıtları değil Türk runik harfli metinlerin tamamı incelenmek suretiyle elde edilen benzetmeli kullanımlar araştırmacıların dikkatlerine sunuldu.

Anahtar kelimeler: 1. Eski Türk Yazıtları. 2. Türk Runik Metinleri. 3. Benzetme. 4. Eski Türkçe. 5. Kök Türk.

ON THE SIMILES IN THE OLD TURKIC INSCRIPTIONS.

Abstract

The use of idioms, proverbs, similes, metaphors indicate the ancientness and the practicability of languages. Especially, the use of similes is an indication of the practicability as well as the ancientness of a language.

In this article, similes in the Old Turkic scripts have been gathered together. The subject simile, which was studied by some Turkologists, was not analyzed linguistically in this study. It may be more helpful to leave that topic to linguists. Gathered use of similes, which were collected by analyzing not only the scripts of the Orkhon area, but also all of the Turkish runic texts, has been presented for the researchers interested in the topic.

Keywords: 1. Old Turkic Scripts. 2. Turkish Runic Texts. 3. Similes. 4. The Old Turkic. 5. Kök-Turkish.

Giriş:

Türk runik metinlerindeki deyimler, atasözleri, ikilemeler, benzetmeli kullanımlar vs. önemli yer tutar. Bu kullanımlar dilin kullanışlılığına ve edebîliğine işaret ettiği gibi eskiliğine de işaret eder. Eski Türklerden kalan ve hâlen elimizde

bulunan metinlerin az olması sebebiyle, ancak bu kullanımlardan yola çıkarak Türkçenin eskiliği, kullanışlığı vs. hakkında söz söylemek mümkün olabilmektedir. Eski Türk yazıtlarındaki benzetmeli kullanımların çok olmadığı söylenebilir de mevcut metinlerin sayısı göz önüne alındığında aslında sayının az olmadığı öne sürülebilir.

Konuyla ilgili olarak Doğan Aksan çeşitli yayınlarında benzetmeli kullanımlarla ilgili örnekler vermiştir. bk. (Aksan 1990 ve Aksan 2000).

I. *teg* Edatıyla Kurulmuş Benzetmeli Kullanımlar:

Eski Türkçede kullanılan edatlardan birisi olan *tegin* asıl görevi kelime ya da cümleler arasında benzetme ilgisi kurmasıdır. *teg* edatı ‘gibi’ anlamında olup, Eski Türkçeden sonraki dönemlerde de sıklıkla kullanılmıştır. *teg* < Karahanlı: *teg*; Harezmi: *teg / tig*; Kıpçak *tig / dey*; Batı Türkçesi: *teg / deg / dek / tegi / teki*. (Hacıeminoğlu 1992: 90-93). Bu edat Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. *teg* edatının Eski Türkçedeki kullanımı için bk. (Gabain 1988: 99) ve (Erdal 2004: 396 ve 404). Eski Türkçedeki *antag* ~ *anteg* yapısı da *teg* edatıyla kurulmuş olup ‘bu gibi, böyle, bu şekilde’ anlamlarına gelmektedir. krş. (Erdal 2004: 194, 201, 336). Türk runik metinlerinde *teg* edatıyla kurulmuş cümleler şunlardır:

KT G 1; BK K 1: *teñri teg teñride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum* ‘(Ben) Tanrı gibi gökte olmuş (yaratılmış) Türk Bilge Kağan bu zamanda (devirde) (tahta) oturdum’. Üzerinde çok tartışılmış bu cümlede *teg* edatıyla benzetme ilgisi kurulmuştur. Bu cümledeki tartışmanın esas konusu ise her iki *teñri* kelimesinin hangisinin ‘Tanrı’ ve hangisinin ise ‘gök’ anlamında olduğudur.

KT G 8-9; BK K 6: *açsık tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen antağın için...* ‘Açlığı tokluğu düşünmezsin bir doyersan açlığı düşünmezsin. Böyle olduğun için ...’.

KT D 4; BK D 5: *bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış antag külüg kagan ermiş* ‘bunca halk gelerek ağlamış, yas tutmuşlar. (O) bu kadar ünlü kağanmış’.

KT D 5: *anta kisre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç oğlu kañın teg kılınmaduk erinç* ‘Ondan sonra erkek kardeşler ağabeyleri gibi yaratılmamış kuşkusuz, oğlu babası gibi yaratılmamış kuşkusuz’.

KT D 12; BK D 11: *teñri küç birtük için kañın kagan süsi böri teg ermiş yagısı koñ teg ermiş* ‘Tanrı güç verdiği için babam kağanın ordusu kurt gibi; düşmanları da koyun gibiymiş’.

KT D 31 *umay teg ögüm katun kutıya inim köl tigin er at bultı* ‘Umay’a benzeyen annem hatunun kutu sayesinde kardeşim Köl Tigin erkeklik adını buldu’.

KT D 40: *antag ödke ökünüp köl tiginig az erin irtürü ittımız* ‘böyle bir zamana hayıflanıp Köl Tigin’i az sayıda asker ile gönderdik’.

KT K 10: *körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı* ‘gören gözüm görmez gibi, bilen aklım (bilgim) bilmez gibi oldu’.

BK D 1: *teñri teg teñri yaratmış türük bilge kagan sabım* ‘Tanrı gibi, Tanrı(nın) yarattığı Türk Bilge Kağan(’ım). (İşte) sözüm:’.

BK D 6: *anta kılınmaduk erinç oğlı kañın teg kılınmaduk erinç* ‘Ondan (sonra) yaratılmamış kuşkusuz, oğulları da babası gibi yaratılmamış kuşkusuz’.

T 8: *yagımız tegre uçuk teg erti biz *elbeg ertimiz* ‘düşmanlarımız etrafta saman çöpü, kabuğu (mec. fakir) gibiydi; biz ise zengin idik’. Tonyukuk Yazıtı’nın sorunlu yerlerinden biri olan bu cümledeki hem *uçuk* hem de **elbeg* şeklinde önerilen kelime için çok değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu satırların yazarı henüz basılmamış bir bildirisinde ilk sorunlu kelimenin *uçuk* ‘saman çöpü, tahıl kabuğu (mec. fakir, zavallı)’; ikinci sorunlu kelimenin ise **elbeg* ‘bolluk içinde, zengin’ okunup anlamlandırılması gerektiğini önermiştir (Aydın 2005). Böylece Tonyukuk, düşmanlarını tahıl kabuğu veya saman çöpüne benzetmekte buna karşın kendilerinin ise zengin olduğunu karınlarının (boğazlarının) tok olduğunu ifade etmektedir.

T 9: *küreg sabı antag: tokuz oguz bodun üze kagan olurtı tir* ‘kaçağ(ın) sözleri şöyle idi: “Dokuz Oğuz halkı üzerine (bir) kağan tahta çıktı” diyor’ (Tekin 1994: 5).

T 13: *öz içi taşın tutmuş teg biz* ‘kendi iç (kuvvetler)i (ile) dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz’ (Tekin 1994: 6-7).

T 29: *türgiş kaganta küreg kelti sabı anteg* ‘Türgiş kağanından kaçak geldi. Sözleri şöyle idi’ (Tekin 1994: 13).

T 36: *tılıg kelürti sabı antag yarış yazıda on tümen sü terilti tir* ‘(bu arada bir) haberci getirdiler. Sözleri şöyle: “Yarış ovasında yüz bin asker toplandı”, diyor’ (Tekin 1994: 16-17).

T 56-57: *neñ yerdeki kaganlıg bodunka bintegi bar erser ne bunı bar erteçi ermiş* ‘Herhangi bir yerdeki kağanı olan bir millette benim gibi birisi varsa ne (gibi) bir sıkıntısı olacaktı?’ Bu cümlede geçen *bintegi* kelimesi önceleri *büntegi* ‘bunun gibisi, böylesi’ şeklinde okunup anlamlandırılmaktaydı. (*büntegi* için bk. Tekin 1963). Ancak, Alyılmaz, kelimenin *bintegi* okunup ‘benim gibisi’ şeklinde anlaşılması gerektiğini bizzat yazıtı incelemek suretiyle ortaya koymuştu (Alyılmaz 2000: 17). Erdal da Alyılmaz’ın düzeltmesini dikkate alarak *bintegi*yi ‘someone like me’ şeklinde anlamlandırmış ve *bintegi* kelimesindeki *teg* edatının ardındaki eki iyelik eki saymıştır (Erdal 2004: 126 ve 336).

KÇ B 9: *aß aßlasar ermeli teg erdi* ‘ha vadászat volt, [olyan] volt, mint a gyors ló’ (Berta 2004: 13 ve 20). Berta’nın okuyuşuna göre verdiğimiz bu cümle de sorunlu cümlelerden birisidir. Köli Çor ~ Köl-İç-Çor Yazıtı’nda geçen bu cümle Tekin tarafından *ab ablasar erem ele teg erti* şeklinde okunmuş ve ‘in hunting he

resembled a huge hawk (or eagle ?)' şeklinde anlamlandırılmıştır (Tekin 1968: 257 ve 293). *erem ele* ya da *ermeli* şeklinde okunan kelime veya ibare ile ne anlatılmak istendiği açık olmadığı için *teg* edatının nasıl bir benzetme kurduğunu anlamak zorlaşmaktadır. Erdal da *teg* edatının bulunduğu *teg erdi* kısmını *tegirdi* şeklinde okumakta, fiil olarak düşünmekte ve 'to surround' olarak anlamlandırmaktadır (Erdal 1991: 537). Erdal'ın okuyuşuna göre bu cümlelerin benzetme ilgisi ile kurulmuş bir cümle olduğunu söylemek imkânsızlaşır.

HÇ 5 (E41): *say teg sarig altunum* 'çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım' (Tekin 1999: 6). Hemçik-Çırgakı (E41) Yazıtı'ndaki bu cümle Tekin'in transkripsiyonu ve anlamlandırması ile verilmiştir. *say teg*: kum gibi. OT: *say* 'çakıl taşı sığ dere yatağı'; KB: *say taşı* 'çakıl taşı'; Tuv., Hak. *say* 'çakıl taşı'. Tekin'in verdiği bu karşılaştırma örneklerinde de görüldüğü gibi buradaki *say teg* ibaresi 'çakıl taşı gibi çok' anlamında olmalıdır (Tekin 1999: 9).

AÇ 7 (E26): *k^l:b^lk^lır^lı: buñsız erti kara saçın teg* (Vasil'ev 1983: 24). 'göz kapağının eti (?) kara saçı gibi kedersiz idi (Orkun 1940: 134). Metnini Vasil'ev'den aldığımız Açurı ~ Oçurı (E26) Yazıtı'ndaki ilk iki (?) kelime kısımları Orkun tarafından *k^ab^okı^o e^{ti}* şeklinde okunmuş ve 'göz kapağının eti (?)' şeklinde anlamlandırılmış ve soru işareti ile çeviride emin olunmadığına işaret edilmiştir (Orkun 1940: 134). Daha sonraları ise bu ibare, *bakırı buñsız erti kara saçın teg* '(onun) bakırı (parası, sikkesi) kara saçları gibi sayısızdı' şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. bk. (Sertkaya 2005: 23).

UybatVI-3 (E98): [*küç*] *uygur kan yerin aldukda azıglıg toñuz teg tirig beg esizim* 'Pri vzyatii zemel' [sil'nogo] uygurskogo xana, V1, Tirig-bek [bılı] slovno klıkastiy vepr', -o, jal' mne!' (Kormuşin 1997: 122); Ayrıca bk. (Vasil'ev 1983: 27). Bu cümleyi Aksan da incelemiş ve 'azı dişli domuz gibi diri, canlı bey ne yazık [yazık oldu]' şeklinde çevirmiş ve beyin azı dişleri görünen bir domuza benzetildiğine işaret etmiştir (Aksan 2000: 129).

II. + çA Ekiyle Kurulmuş Benzetmeli Kullanımlar:

+ çA ekiyle de benzetmeli cümlelerin kurulduğu bilinmektedir. Bu ekin işlevleri için bk. (Gabain 1988: 185) ve (Erdal 2004: 377).

KT D 24; BK D 20: *kanıñ subça yügürti süñükün tagça yatdı* 'kanın su (ırmak) gibi yürüdü (aktı), kemiklerin dağ gibi yığıldı'. Türk milletinin kanlarının su gibi aktığını kemiklerinin ise dağ gibi yığıldığını ifade eden bu cümle yazıtların en duygusal cümlelerinden birisidir. Hatta Aalto, Şamanist bu göçebe kavimde hiçbir barbarlığa rastlanmadığını ve hem başarılarına hem de başarısızlıklarına değinerek kimi zaman kanlarının nehir gibi aktığını; kemiklerinin ise dağ gibi yığıldığını ancak sözgelimi Asur krallarının kanların akıtılmasıyla övünen belge ve raporlarının bulunduğunu söyleyerek bu cümleye atıfta bulunmuştur (Aalto 1946: 133).

KT D 37: *türgiş kağan süsi Bolçuda otça borça kelti* ‘Türgiş kağanın ordusu Bolçu’da (üzerimize) ateş gibi, kor gibi geldi’. Köl Tigin Yazıtı’nda geçen bu cümle, Türgişlere karşı yapılan ve Bolçu bölgesinde cereyan eden savaş esnasında Türgiş Kağanının ordusunun Kök Türkler üzerine yaptığı saldırıyı anlatmaktadır. *Otça* ve *borça* kelimelerinden özellikle ikinci kelime *borça* üzerinde yoğunlaşmıştır. *Borça* ~ *boraça* ~ *buraça* gibi değişik şekillerde okunup genellikle ‘bora gibi’ ya da ‘firtına gibi’ şekillerinde anlamlandırılan bu cümlede hem *otça* hem de *borça* ile benzetme ilgisi kurulduğu açıktır. M. Adamoviç 1996 yılında yayımladığı makalesinde ikinci kelimenin (*bor*) Toharca *pōr* ‘ateş’ olarak açıklanması gerektiğini ortaya koymuştur. Böylelikle Türgiş Kağanın ordusu ateşe benzetilmekte, *ot* kelimesi *bor* (< Toh. *pōr*) ile ikileme (hendiadyoin) oluşturmaktadır (Adamoviç 1996: 171-172).

T 25-26: *öñreki er yugurça idip ı bar baş aşdımız* ‘Öncü askerleri (karları) yoğurcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık’ (Tekin 1994: 11-13).

T 39-40 *ekinti kün örtçe kızıp kelti* ‘İkinci gün ateş gibi kızıp (üzerimize) geldiler’ (Tekin 1994: 17).

O 9: *Tabgaç bodun [.....] tokıdım, yıgdım, basdım, yaydım [.....] buzkunça* (Tekin 1968: 256) ‘The Chinese People I beat, frightened, suppressed and routet (them) Like a storm (?)’ (Tekin 1968: 292). Tekin’in, *buzkunça* ‘Like a storm (?)’ şeklinde anlamlandırdığı kelimeyi Clauson ise *bo:zku: ança: (=bōzkū ançā)* şeklinde okumaktadır (Clauson 1957: 186). Dobrovits de *bozkunça* okumuştur (Dobrovits 2000: 148). Eğer kelime Tekin ve Dobrovits’in okuduğu gibi *bozkunça* ~ *buzkunça* ise + *çA* eki ile kurulmuş benzetmeli kullanımlara örnek oluşturur.

III. + *lAyU* eki ile Kurulmuş Benzetmeli Kullanımlar:

Bu ekle kurulmuş benzetmeli kullanımlar, Köl Tigin ile Köli Çor ~ Köl-İç-Çor (İhe Hüşötü) Yazıtı’ndaki *oplayu tegmek* deyiminde geçmektedir. + *lAyU* ekiyle benzetme ilgisi kurulduğu açıkça belli olan bu kelimedeki *op* ‘boğa’ anlamındadır (Sertkaya 1984: 375). Buradaki + *lAyU* yapısının da isimden fiil yapan + *lA* ekiyle - *U* zarf-fiil (gerundium) ekinden oluştuğu bilinmektedir. (Erdal 2004: 179 ve 201) ve (Sertkaya 1984: 374-375). Böylelikle Tekin tarafından öne sürülen *opla-* ‘attack with much speed’ şeklindeki anlamlandırmaya Sertkaya da katıldığını belirtmektedir.

KT D 32: *Köl tigin yadağın oplayu tegdi* ‘Köl Tigin yaya olarak hücum etti (boğa gibi saldırdı)’.

KT D 35-36: *Köl tigin Bayırkun[ıñ ak adg]ır[ıg] binip oplayu tegdi* ‘Köl Tigin Bayırku’nun ak aygırına binerek hücum etti (boğa gibi saldırdı)’.

KT K 2; KT K 3: *Alp Salçı akın binip oplayu tegdi* ‘Alp Salçı adlı atına binip hücum etti (boğa gibi saldırdı)’.

KT K 5: *Köl tigin azman akıg binip oplayu tegdi* ‘Köl Tigin, azgın (yerinde duramayan) atına binip hücum etti (boğa gibi saldırdı)’. Bu cümledeki *azman* kelimesi genellikle at adı olarak düşünülmüşse de < *az-man* ‘azgın, zaptedilmesi zor, yerinde duramayan’ şeklinde bir anlamlandırma da ileri sürülebilir.

KÇ B 10: *küli çor oplayu tegip süsin* (Tekin 1968: 257) ‘Küli çor suddenly attacked and (put) their army (to the sword?)’ (Tekin 1968: 293).

KÇ B 11: *beş balıkda tört sü[nüş] süñüşdükde küli çor oplayu tegip bulgayu* (Tekin 1968: 257) ‘At his four fights at Bish Balyk, Küli Çor made sudden attacks (on the enemy) and disordered’ (Tekin 1968: 293).

KÇ D 7: *[idil akı]n binip oplayu tegip sança ıdıp topulu önti* (Tekin 1968: 258) ‘white horse and attacked suddenly; he stabbed and thrust (the enemy)’ (Tekin 1968: 294).

KÇ D 11: *yagıka yalınus oplayu tegip opulu kirip özi kısğa kergek boltı* (Tekin 1968: 258) ‘He suddenly attacked the enemy and rushed himself to them. (As a result) he was killed while stil young’ (Tekin 1968: 294).

Hem *teg* hem + *çA* hem de + *lAyU* ile kurulmuş benzetmeli kullanımların dışında herhangi bir biçimbirim kullanılmadan benzetmeli cümlelerin olup olmadığı kuşku ise de Tekin’in okuduğu ve anlamlandığı KT D 27 ve BK D 22’de geçen *ança kazganıp birki bodunug ot sub kılmadım* ‘Öyle çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim’ (Tekin 1995: 46-47) cümlesi de benzetmeli kullanımlara örnek olarak gösterilebilir.

IV. Sonuç

Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan eski Türk yazıtları bir yandan yeni okuma ve anlamlandırmalara sahne olurken bir yandan da metinlerdeki mevcut okuma ve anlamlandırmalar üzerinde yorumlar yapılmaktadır. Bu yazıda eski Türk yazıtlarının tamamı göz önüne alınarak, Türkçenin eskiliğine ve edebî dil oluşuna delil olarak gösterilen benzetmeli kullanımlar bir araya toplanmış; çeşitli Türkologlarca yapılan okuma ve anlamlandırma farklılıklarına işaret edilmiş ve özellikle de Türkçenin anlam bilimi üzerinde çalışacak bilim adamlarının dikkatlerine sunulmuştur.

KAYNAKLAR

- AALTO, Pentti (1946): "Zu den Pferdenamen der Orchon-Inschriften". *Finnisch-Ugrische Forschungen* 29, 127-133. Türkçeye çevirisi: "Orhon yazıtlarındaki at isimleri üzerine". Çev. Erhan Aydın, *Türk Dili* 587, Kasım 2000, 453-457.
- ADAMOVIÇ, Milan (1996): "Otça Borça". *Central Asiatic Journal* 40, 1996, 168-172. Türkçeye çevirisi: "Otça borça". Çev. Erhan Aydın, *Türk Dili* 633, Eylül 2004, 261-264.
- AKSAN, Doğan (1990): "Göktürk yazıtlarında söz sanatları, güçlü anlatım yolları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1990, 1-12. Aynı yazı: *Türk Dilleri Araştırmaları* 1, 1991, 19-29.
- (2000): *En Eski Türkçenin İzlerinde*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- ALYILMAZ, Cengiz (2000): "Bilge Tonyukuk yazıtları üzerine birkaç düzeltme". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 2000, 11-18; Aynı yazı: *Türk Dilleri Araştırmaları* 10, Festschrift für György Kara anlässlich seines 65. Geburtstages am 23. Juni 2000 in Berlin, İstanbul/Berlin, 103-112.
- AYDIN, Erhan (2005): "Tonyukuk Yazıtı'ndaki problemler üzerine". *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, 11-13 Mayıs 2005, Ankara. (basılmamış bildiri).
- BERTA, Árpád (2004): *Szavaimat Jól Halljátok, A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate Press.
- CLAUSON, S. Gerard (1957): "The Ongin inscription". *Journal of the Royal Asiatic Society* 1957, 177-192.
- DOBROVITS, Mihály (2000): "Ongin yazıtını tahlile bir deneme". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 2000, 147-150.
- ERDAL, Marcel (1991): *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Turcologica: 7, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- (2004): *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: E. J. Brill.
- GABAIN, A. von (1988): *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992): *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KORMUŞIN, Igor V. (1997): *Tyurkskie eniseyskie epitafii, teksti i issledovaniya*. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk.
- ORKUN, H. Namık (1940): *Eski Türk Yazıtları III*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- SERTKAYA, Osman F. (1984): “Göktürk tarihinin meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor kitabelerinde geçen *oplayu tegmek* deyimi üzerine”. *Journal of Turkish Studies* 3, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, c. II, 369-375.
- (2005): “Göktürklerin runik harfli sikkeleri”. *Orkun* 87, 23-27. Aynı yazı: *Eski Türklerde Para* (Göktürklerde, Uygurlarda, Türgişlerde): Osman F. Sertkaya; Rysbek Alimov, İstanbul, 2006, 1-10.
- TEKİN, Talat (1963): “On Kök Turcic *büntegi*”. *Central Asiatic Journal* 8/3, 196-198.
- (1968): *A Grammar of Orkhon Turkic*. Uralic and Altaic Series: 69, Bloomington, The Hague: Indiana University Publications.
- (1994): *Tunyukuk Yazıtı*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- (1995): *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- (1999): “Hemçik-Çırgakı Yazıtı”. *Türk Dilleri Araştırmaları* 9, 5-15.
- VASIL’EV, D. D. (1983): *Korpus Tjurkskix runičeskix pamjatnikov bassejna Jeniseja*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.